

BALÁZS ANDRÁS¹

A MAGDOLNA NEGYEDBEN ÉLŐ ROMA SZEGÉNY CSALÁDOK TÁRSAS KAPCSOLATAI ÉS BARÁTI VISZONYAI

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.3.31>

ABSZTRAKT

Az alábbi tanulmányban a budapesti VIII. kerületi Magdolna negyedben élő roma szegény családok társas kapcsolatait, baráti viszonyait és azok életszervezési funkcióit, hétköznapi életvezetésre gyakorolt hatásait vizsgálom. Arra kerestem a választ, hogy a Magdolna negyedben fellelhető mikroszegregátumoknak léteznek-e leírható kapcsolathatárai: van-e átjárás a mikroszegregátumok és a külvilág között földrajzi és társadalmi értelemben, illetve a megismert kapcsolathatárok mennyiben etnikus természetűek. Hasonlóképpen foglalkoztat, hogy a nők és férfiak kapcsolatszerkezetében tapasztalhatóak-e eltérések, a fővárosi tömbrehabilitációk kínálnak-e valós lehetőséget a társadalmi párbeszédre. A dolgozat „sorvezetőjét” jelentő félig strukturált interjúkat a résztvevő megfigyelés, valamint a kapcsolati és fogyasztási naplók eszközeivel egészítettem ki. Eredményeim alapján a kirekesztettség okozta egymásrautaltság sajátos gazdasági együttműködési formákat, cserehálózatokat sző, amelyekben a rokonság mellett felértékelődnek a szomszédság és a jövedelemszerzési tevékenységek állandó résztvevői. Az erős kapcsolatok kiegészülnek a megélhetés és a háztartás fenntartásával összefüggő funkciókkal.

Kulcsszavak: szegénység, városi szegénység, szegénység és etnicitás, lakóhelyi szegregáció, kirekesztettség, kapcsolathálózat, roma

SOCIAL AND FRIENDSHIP NETWORKS OF ROMA FAMILIES LIVING IN BUDAPEST'S MAGDOLNA DISTRICT

ABSTRACT

In this study I aim to summarize the main characteristics of the friend- and relationship structure, and the life-organising functions of poor Roma families in the Magdolna district of Budapest. I try to answer the questions whether the segregated areas in my research – segregated streets and apartment blocks – have definable limits in terms of social connections, if they can be defined in a geographical or social sense, or if these relationships have ethnic boundaries. I also intend to figure out the differences in the relationship structure of women and men, and whether rehabilitation attempts offered real opportunity for social dialogue. In terms of methodology, I supplemented my semi-structured interviews with tools for participatory observation and contact and consumption diaries. Based on my findings, the exclusion creates specific economic co-operations and exchange networks, in which, besides kinship, members of a given neighbourhood and permanent participants of income-generating activities are becoming more valuable. In these communities, strong relationships are complemented by functions related to livelihoods and running households.

Keywords: poverty, urban poverty, poverty and ethnicity, spatial segregation, social exclusion, social network, Roma

¹ Balázs András (kutató, tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiváló Kutatóhely, Szociológiai Intézet)

A MAGDOLNA NEGYEDBEN ÉLŐ ROMA SZEGÉNY CSALÁDOK

TÁRSAS KAPCSOLATAI ÉS BARÁTI VISZONYAI

BEVEZETÉS

A mértékadó társadalmi és politikai elméletek jobbára az intézményesült világban zajló társadalmi folyamatokkal és jelenségekkel foglalkoznak. A szegénység és a kirekesztettség elméletei a formális intézményeken keresztül elért jövedelmeket, társadalmi helyeket, jogállásokat elemzik. Inklúzióként, társadalmi részvételként csupán az azok keretein belül megvalósuló cselekvéseket veszik számba. A társadalmi kirekesztettség terminológiája az intézményi környezetből való kizártságot jelzi, kevesebb figyelmet fordít az informális életvilág hétköznapi viszonyaira. Saját kutatásomban az intézményeket emberi nexusokkal, a piaci integrációt kölcsönösségi viszonyokkal helyettesítő világot a térbeli, társadalmi, kapcsolati elkülönülés határainak leírásával igyekszem bemutatni.

A kortárs szociológia társadalmi tőkével foglalkozó irodalma megkülönbözteti a bizalmon és kölcsönösségen alapuló *megkötő* (bonding), a csoporthatárokon átnyúló, a társadalmi mobilitást elősegítő *hídszerű* (bridging), valamint a társadalmi hierarchia magasabb fokán álló, hatalommal rendelkező személyekkel fenntartott *átívelő* (linking) kapcsolatokat (Putnam 2000, Woolcock 2001). Az általam vizsgált középső-józsefvárosi roma családok beszűkülési-bezáródási tendenciái elsősorban a hivatalos világgal való intézményes kapcsolatok és az ún. gyenge kötések (Granovetter 1991) hiányának tudhatóak be. A társadalmi határok átjárását nehezítő körülmények szoros összefüggést mutatnak a Putnam által használt fogalmi megkülönböztetéssel: míg a többségi társadalom kapcsolatrendszerét a granovetteri gyenge kötések és a határokon átívelő *hídszerű* (bridging) kapcsolatok dominálják, addig az itt élő szegény családokat a rokonsági viszonyokkal átszótt, Tönnies-i értelemben vett erős közösségi kötések (Tönnies 1983) jellemzik. A belső kohéziót biztosító *megkötő* (bonding) kapcsolatok kizárólagosságát csupán a városrehabilitáció és az azokkal megjelenő vegyes intézmények oldják.

Messing Vera szegény családok kapcsolathálózatainak sajátosságait feltáró tanulmányai rámutatnak, hogy a roma szegények számottevően kapcsolatszegényebbek, mint az azonos státuszú nem roma sorstársaik (Messing 2006, Messing–Molnár 2010). Messing Vera hipotézisét a fővárosi roma szegény családok gazdálkodási-életszervezési stratégiái is megerősítették. A Magdolna negyedben élő roma szegény családok más társadalmi csoportokhoz vezető „gyenge kapcsolatainak” (Granovetter 1991) kiterjedtsége számottevően korlátozottabb, mint a környékbeli nem cigányoké. Közösségen kívüli ismerőseik száma nem csupán alacsonyabb, hanem a velük folytatott kommunikációra is a bizalmatlanság és a távolságtartás jellemző. Az „erős kötések” (szoros és kölcsönös családi, rokoni, közösségi kapcsolatok) tekintetében viszont – amelyekben a nem romák hétköznapi ápoltsági rendszere lényegében a nukleáris családra szűkül – a romák kapcsolatszerkezete szélesebb és intenzívebb.

Messing a roma szegény családok között fennálló viszonyrendszert vizsgálva árnyalt képet fest a cigány háztartások támogató kapcsolatairól is. A szerző a rendelkezésre álló világbanki adatokat és a hazai etnográfiai vizsgálatok eredményeit elemezve megkérdőjelezi azt a felfogást, amely szerint a romák kiterjedt családi és közösségi kapcsolataiknak köszönhetően védettebbek lennének a szegénységgel szemben, mint a hasonló helyzetű nem romák (Messing 2006). Messing Vera arra is felhívja a figyelmet, hogy az etnikai alapon szerveződő szegény csoportok bezárkózási tendenciáinak értelmezéséhez a kapcsolati háló elemzése fontos támpontot adhat, ám ez a megközelítés itthon kevésbé elterjedt. Az idézett szerzők munkáit (Messing 2006, Messing–Molnár 2010, Messing–Molnár 2011), valamint a romák társadalmi tőkét vizsgáló Tárki-kutatásokat (Albert–Dávid 2006) leszámítva a hazai cigányság kapcsolatszerkezetéről keveset tudunk. A kapcsolathálózat szerepéről a szegregálódó térségek új mintáit feltáró kutatásaiban Virág Tünde írt visszatérően (Virág 2008, 2017, 2018). Legutóbb a nyíregyházi Huszár- és Keleti telepeken élők egocentrikus kapcsolathálózatának néhány jellemzőjét mutatta be egy tanulmány, melyben Huszti Éva az erős kötések közül a bizalmas kapcsolathálózatot, illetve a barátok számának alakulását, a gyenge kötések létrejöttének korlátait vizsgálta meg (Huszti 2019).

Mielőtt a Magdolna negyedben élő roma szegény családok baráti és társas viszonyainak részletesebb elemzésére rátérnék, röviden össze kell foglalnom Albert Fruzsina és Dávid Beáta hivatkozott kutatásának legfontosabb megállapításait, amely jelen kutatás fontos összehasonlítási alapját is jelentette. Az 1000 fős, országos, illetve 800 fős, országos reprezentatív cigány mintán végzett 2004-es vizsgálat eredményei alapján a roma népesség az erős rokoni kötések szempontjából előnyösebb helyzetben van, mint a többségi társadalom, ugyanakkor kapcsolathálózatuk jóval kevésbé heterogén összetételű.

Magyarországon a legbizalmasabb kapcsolathálózatokban a nem rokon barátok száma még az ezredforduló után is elenyésző: az emberek döntő többsége rokonaival, szűkebb családtagjaival, házas-, illetve élettársával, szülőjével, gyermekével vagy testvéreivel beszél meg legszemélyesebb ügyeit. A bizalmasként megnevezett személyek a két mintában közel azonos számúak, eltérést csupán abban találhatunk, hogy a romák testvéreiket és sógoraikat, sógornőiket inkább, nem rokon barátokat pedig kevésbé sorolják lelki támaszaik közé. A teljes felnőtt népességben a nőknek szignifikánsan több – jellemzően szintén rokonaik közé tartozó – bizalmasuk van. A férfiak inkább az ellenkező neműeket (67 százalék), míg a nők nagyjából azonos arányban említettek férfi és női bizalmas viszonyokat. A roma mintában is hasonló tendencia érvényesül, ám a nemiszerep-elvárások eltérésére utalhat, hogy a cigány férfiak magasabb arányban tárgyalják meg férfitársaikkal a problémáikat (Albert–Dávid 2006).

A romák mindössze 4 százaléka él magányosan, nagy többségük – közel 70 százalékuk – gyermekeivel és házas-, vagy élettársával lakik együtt. A roma háztartásokban átlagosan 5,1 főt találunk, ami közelítőleg 2 fővel több a teljes felnőtt népesség átlagos családméreténél. A kutatás eredményeiből azonban az is kiolvasható, hogy a kapcsolathálózat kiterjedtsége csak áttételesen etnikum-specifikus jelenség: a nagyobb háztartásban élők mindkét minta alapján több bizalmassal rendelkeznek. Bár a roma népességben jelentősen magasabb a barátok, ismerősök száma, a vizsgálat rávilágít a romák társadalmi elszigeteltségére is: az egyedül élő romák között a nem romákhoz képest tízszeres az egyetlen bizalmassal sem rendelkezők aránya. A roma megkérdezetteknek ráadásul több roma barátja van, és magasabb számban akadnak olyanok, akiknek egyáltalán nincs

többségi bizalmasa. Csak roma barátja leginkább azoknak van, akik nem jártak középiskolába, illetve az oktatási rendszerből korán lemorzsolódtak (28 százalék).

Az idézett kutatásban résztvevők a lakossági mintában átlagosan 13, a roma mintában 21 embert soroltak azok közé, akikkel általában együtt töltik szabadidejüket. Az iskola-, és munkatársakkal nagyobb arányban járnak össze a többségi mintába tartozó személyek, a roma csoportban a rokonsági-szomszédsági időtöltések felülreprezentáltak. Utóbbi eltérés magyarázata, hogy a romák többsége viszonylag rövid ideig és gyakran szegregált iskolába jár – ahogyan a következőkben is látni fogjuk, – ingatag és rendszertelen munkaalkalmak szintén a közvetlen környezetükbe zárják őket (Albert–Dávid 2006).

A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSE

Kutatási kérdéseim a Magdolna negyedben élő roma szegény családok társas kapcsolatainak és baráti viszonyainak feltárására irányulnak. E tanulmányban azok életszervezési funkcióit, hétköznapi életvezetésre gyakorolt hatásait vizsgálom meg. Tanulmányom célkitűzései a következők:

- Elsősorban arra keresem a választ, hogy a Magdolna negyedben fellelhető mikroszegregátumoknak léteznek-e leírható kapcsolathatárai: van-e átjárás a mikroszegregátumok és a külvilág között földrajzi és társadalmi értelemben, illetve a megismert kapcsolathatárok mennyiben etnikus természetűek; valamint a fővárosi tömbrehabilitációk kínálhatnak-e valós lehetőséget romák és nem romák között társadalmi párbeszéd kialakítására.
- Megpróbálom tisztázni, hogy a kirekesztettség létrejöttének állapotában milyen szerepet töltenek be a rokonság, a barátság, és a szomszédság kötelékei; az itt élők számára erős kapcsolataik miként egészülnek ki a megélhetés és a háztartás működésének biztosításához szükséges funkciókkal. E tanulmány központi kérdése, hogy az egymásrataltsághoz milyen közösségi rutinok, cserehálózatok, szokásrendek pótolják a hiányzó társadalmi intézményeket.
- Kutatásom arra a kérdésre is kiterjed, hogy az érintett kerületrészekben található szegregátumszerű utca- és bérházcsoportok – külön-külön vagy együttesen – nevezhetőek-e közösségnek; a vérségi, baráti, szomszédsági viszonyok mennyiben kerülnek egymással átfedésbe; milyen súllyal vannak jelen és milyen szerepet töltenek be a családok gyenge kötéseit.
- Hasonlóképpen foglalkoztat, hogy a nők és a férfiak kapcsolatszerkezetében tapasztalhatóak-e eltérések.

MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

Jelen tanulmány megállapításai a budapesti VIII. kerületi Magdolna negyedben élő roma szegény családok kapcsolathatárait feltáró doktori disszertációm eredményein alapulnak.² A vizsgált kerületrészben élők társas kapcsolatainak és baráti viszonyainak vizsgálata során elsősorban a „puhább“, megértő módszerekre támaszkodtam. A dolgozat „sorvezetőjét” jelentő félig strukturált interjúkat a résztvevő megfigyelés, valamint a kapcsolati és fogyasztási naplók eszközeivel egészítettem ki.

Az egyes témacsoportokhoz szabott 10-12 nyitott kérdés az interjúalanyok kapcsolatszerkezetére fókuszált: a kapcsolathálózat feltárásán, a napi érintkezések és azok életszervezési funkcióinak leírásán túl a bejárt földrajzi távolságokra is rákérdeztem. A földrajzi és társadalmi határok átjárhatóságára irányuló félig strukturált interjúk verbális információit a résztvevő megfigyelések során keletkezett terepnaplóim tanulságaival vettem össze. Beszélgetőtársaimat napi mozgásaik feltérképezése érdekében gyakran hosszú órákon át kísértem. Sétáink alkalmával igyekeztem megfigyelni és rákérdezni az útközbeni – akár csak a köszönések erejéig realizálódott – kapcsolatok természetére, a szorosabb és felszínesebb érintkezések sajátosságaira.

A beszélgetőpartnereim közül 10 személyt kapcsolati és fogyasztási napló vezetésére is felkértem. Az erre vállalkozók egy héten keresztül napi érintkezéseik mellett vásárlásaikat és azok helyszíneit is feljegyezték. Az érintetteket arra instruáltam, hogy költségeik rögzítése során ne csupán az egyes tételekhez kapcsolódó összegeket, hanem a felmerülő cserék, szívességek és baráti meghívások alkalmait is írják le. Utóbbiakból az egyirányú kiadások mellett a közösségen belüli kölcsönösségek és viszonyosságok szokásaira is következtetni lehet. A kapcsolati és fogyasztási naplók alkalmazása az interjúk és a résztvevő megfigyelések során szerzett információk pontosításában segített. A kapcsolati naplók részletesebb képet nyújtottak a kapcsolathálózat méretéről (hány fő alkotja a kapcsolati hálót), összetételéről (szociodemográfiai jellemzők), valamint a kapcsolatok funkcióiról és „erősségéről.” Bár a naplók vezetése olykor elmaradt, máskor csupán utólag került rekonstruálásra, a rögzített információk mégis tükrözik az adott személy kapcsolati prioritásait. Mivel az utólagos rekonstrukciók esetén a megkérdezettek jellemzően az érzelmileg meghatározó érintkezéseiket elevenítették fel, ezek az alkalmak betekintést engedtek a bizalmi viszonyok természetébe is.

Az interjúk és egyéb források feldolgozásakor az esetszintű megértésre törekedtem: eleinte interjúalanyaim hétköznapi mozgásait és kapcsolattípusait kívántam megismerni. Később az egyes individuális interjúkból, kapcsolati és fogyasztási naplókból a háztartások, rokonsági rendszerek, baráti kapcsolatok működési logikájára általánosan érvényes következtetéseket próbáltam levonni. Mivel egyszemélyes, kvalitatív eszközt alkalmazó kutatás keretében a Magdolna negyed egészét felmérni képtelenség, ezért kutatásom során a közösségek struktúráját és működésük dinamikáját helyeztem a vizsgálat középpontjába. Míg a hálózatkutatások hagyományosan a kapcsolatok kiterjedtségére és intenzitására koncentrálnak, addig saját kutatásomban azok tartalmi elemzése is hangsúlyosan megjelenik.

Kutatásom elsősorban a Budapest VIII. kerületében elhelyezkedő Magdolna negyedre fókuszál. A nyugat-európai, észak-amerikai nagyvárosok kiterjedt, területileg egybefüggő, homogén etnikai összetételű szegény-

² Balázs, A. (2020) Család és szomszédság a Magdolna negyedben – Gettó-e a szegregátum, kézirat

negyedeivel szemben Józsefvároson belül is csupán szegregátumszerű kerületrészeket találunk (Ladányi 2005). A leromlott állapotú bérház- és utcacsoportok kiemelt vizsgálatát a negyed sajátosságai indokolják.

A 2011-es népszámlálás adatai alapján a Magdolna negyed társadalmi és lakhatási viszonyai jelentősen eltérnek a kerület más városrészeitől. Bár Józsefvárosban a száz főre jutó lakásállomány az országos átlagnak megfelelő, ezen belül igen magas az egyszobás és az alacsony komfortfokozatú otthonok aránya. Különösen az önkormányzati tulajdonú lakások körében figyelhető meg a minőségi lakások hiánya (Futó 2003). A rossz minőségű lakások a kerületen belül ráadásul nem egyenletesen helyezkednek el. A leromlott lakásállomány legnagyobb része Középső-Józsefvárosban a Baross utca és a Népszínház utca közötti területen, ebben a sávban pedig főként a Magdolna negyed határain belül tömörül.³ Az egyszobás lakások aránya a Magdolna negyeden belül meghaladja az 50 százalékot (KSH 2011). Az itt található lakásokban jellemzően több generáció él együtt, a háztartások tagjainak száma magasabb, mint a kerület más utcaiban (Futó 2003, Alföldi 2008).

A kutatás alanyai a vizsgált kerületrészben élő 18 és 58 év közötti, maximum nyolc általános iskolai, illetve szakmunkás végzettségű személyek, akik valamennyien a nukleáris családnál nagyobb háztartásban élnek. Interjúalanyaim kiválasztása során – az előző szempontok érvényesítése mellett – a hólabda módszert használtam: mivel a kérdezettek jellemzően saját ismeretségi körükből ajánlottak további beszélgetőpartnereket, így a megszólalók egy része egymással rokonsági-szomszédsági, illetve baráti viszonyban áll.⁴ A nemi szerepek feltételezett különbözősége miatt interjúalanyaim kiválasztásakor a női-férfi arányok kiegyenlítetttségére (27 női és 23 férfi interjúalany) törekedtem. A kutatási alanyokon kívül meginterjúvolt pedagógusok és szociális szakemberek a Rosa Parks Alapítvány Láthatatlan tanodája, a Ferencvárosi Tanoda, a Józsefvárosi Biztos Kezdet Gyermekház, a FiDo Ifjúsági Központ, a Lakatos Menyhért Általános Iskola és Gimnázium, valamint az egykori Józsefvárosi Roma Szolgálat munkatársai (8 fő) voltak. Félig strukturált interjúimat 2015 szeptemberétől 2019 márciusáig rögzítettem.⁵

A szakirodalomban – a rasszjegyek, nyelvi és kulturális sajátosságok, identitás, közösséghez tartozás érzése stb. alapján – kialakított sokrétű cigányságfogalom „dekonstrukciója”, illetve alkalmazása a vizsgálódás alanyaira meghaladja e tanulmány kereteit. Munkadefinícióként azt a megközelítést fogadtam el, hogy a külső megítélés szerint a „nyócker sűrűjének” tekintett Magdolna negyed szegregátumszerű bérház- és utcacsoportjai eleve „cigány lakóövezeteknek” számítanak. A másik oldalról pedig az itt élők – olykor kényszeredetten elfogadva a rájuk vonatkozó stigmát, máskor büszkén vállalva etnikai hovatartozásukat – szintén cigánynak, romának vallották magukat. Ennyiben kijelenthető, hogy beszélgetőpartnereim pusztán annál a ténynél fogva, hogy mindannyian a Magdolna negyed legszegényebb bérházainak lakói, a többségi társadalom számára egységesen romának minősülnek.

3 A Magdolna negyed Józsefváros Népszínház utca – Teleki tér – Dobozi utca – Baross utca – Koszorú utca és Bérkocsis utca által közrefogott területe.

4 A bizalmi viszony kiépüléséhez jelentősen hozzájárult a Kesztyűgyár Közösségi Házban évekkorábban végzett önkéntes tevékenységem, majd a Ferencváros és Józsefváros határán működő Esély Közösségi Egyesület és Közért Egyesület munkatársaként eltöltött hosszabb időszakom.

5 A legtöbb „klasszikus interjú” spontán kialakult beszélgetés előzte meg. Általában a megkezdett párbeszéd során utaltam rá, hogyha nem volna ellenükre akár az adott pillanatban, akár később szívesen rögzítenék néhány fontosabb elbeszélést. A szövegű rögzítés jegyében hangfelvétel készítésére törekedtem, amikor ez elől elzárkóztak, akkor szavaikat írásban jegyeztem le.

KAPCSOLATI MODERNIZÁCIÓ VS. BEZÁRKÓZÁS

A személyes kapcsolathálózat kiterjedtsége és összetétele jelentős hatást gyakorol a társadalmi integrációra: alapvetően befolyásolja az egyén lehetőségeit, életútját, munkaerő-piaci pozícióját (Dávid et al. 2017). A kapcsolati hálók jellemzésekor három tényezőt szoktak megvizsgálni: az ismerősök számát, a velük fenntartott kapcsolat intenzitását, valamint a köztük fennálló kötelékek jellegét és funkcióit.

A rendszerváltás előtti időszakban a hazai népesség személyes kapcsolatrendszerére a szűkösség és a családiasság volt jellemző: a kapcsolatok többsége a rokonsági rendszerekbe ágyazódott (Angelusz–Tardos 1991, Utasi 1991). A rendszerváltás gazdasági-társadalmi megrázkódtatásainak köszönhetően a kilencvenes években a családi kapcsolatok dominanciájának erősödése, az egyéni kapcsolathálózatok méretének további beszűkülése mutatható ki (Angelusz–Tardos 1998, Albert–Dávid 1998, Utasi 2002). A támogató kapcsolatok szempontjából egyfajta „osztályspecifikus bezáródás” is végbement, mely révén az egyes társadalmi csoportok saját határaik közé kényszerültek (Angelusz–Tardos 1998, Utasi 2002, Albert–Dávid 2003).

A kapcsolathálózat modernizációja a kétezres évek második feléig váratott magára: a személyes kapcsolathálózatok relatív bővülése mellett a korábbi „családtag-bizalmasok” funkcióit a baráti viszonyok vették át. A kapcsolathálózat kiterjedtségét, valamint az interakciók számát illetően már nem mutatható ki szignifikáns nemi alapú különbség (Albert–Dávid 2015, Gerő–Hajdú 2015). Általános tendencia ugyanakkor, hogy míg az iskolai végzettség emelkedésével nő a barátok száma, addig az alacsonyabb képesítéssel rendelkezők – számszerűen is szűkebb – ismeretségi körét továbbra is a család biztosítja. A szakmunkásképzőt, szakiskolát végzetek körében a rokonság mellett a szomszédság játszik szerepet a kapcsolati tőke bővítésében (Dávid et al. 2017).

A következőkben az országos vizsgálatok tapasztalatait a kutatási területemen élők kapcsolati mintázatával vetem össze. Elsősorban arra vagyok kíváncsi, hogy a Magdolna negyed roma szegény családjai tekintetében felismerhetők-e más magyarázó tényezők az ezredforduló kapcsolati modernizációjával ellentétes folyamatokra.

ROKONSÁG ÉS SZOCIÁLIS KAPCSOLATOK

A rendszerváltás környékén vidékről Budapestre érkező roma családok számára a főváros eredetileg a kiemelkedést jelentette, ám 1989 után a beköltözők társadalmi mobilitása megrekedt. A fővárosban felnövekvő generáció gyökértelen maradt: sem szakmai, sem helyi identitása nem alakult ki. A létbizonytalanság és a tömbrehabilitációk okán sokak gyermekkorra ráadásul kényszerű költözések történetévé vált (Ladányi 2005). A családok egy részénél a vidéki rokonsággal, a korábbi szokásrendszerrel is meggyengült a kapcsolat. Megfigyeléseim alapján a fiatalok jelentős része sem megélt múlttal, sem reményteljes jövőképpel nem rendelkezik.

A Budapesten megtelepedett családok kapcsolati előnyei egy generáció alatt elenyésztek: míg a késő nyolcvanas, kora kilencvenes években Budapesten szerencsét próbálók heterogén társadalmi-etnikai összetételű munkahelyi kapcsolatokkal rendelkeztek, addig az itt felnövekvő fiatalok magasabb státuszú csoportokkal való érintkezése korlátozott. Hídszerű és átívelő kapcsolataik hétköznapi életükben minimális szerepet játszanak, baráti és munkajellegű viszonyaik a rokonsági rendszerekbe szorultak vissza.

Ugyan a főváros szegregátumszerű kerületeirészeit kevésbé sújtja az aprófalvak fizikai elszigeteltsége, ám az itt élők helyzete szintén az izolálódás jellegzetességeivel írható le. A vérségi kötelékek dominanciája azonban nem megy feltétlenül a kapcsolatbővítés kárára: a rokonság gyakran híd szerepet tölt be az egyén és a szélesebb közösség viszonylatában. A társadalmi kapcsolatok „közelségi rendszerekbe” (rokonsági, szomszédsági viszonyokba) ágyazottságát jelzi, hogy interjúalanyaim jelentős része bizalmi viszonyokra utalva szintén egy-egy családtagot, ház- vagy utcaszomszédot neveztek meg. Az országos kutatások eredményeivel összhangban a legalacsonyabban képzett, leghátrányosabb helyzetű családok esetében szinte kizárólag a szomszédság szolgál a kapcsolatszélesítés alapjául.

Különösen igaz ez a megállapítás a a tankötelezettségi életkort betöltött, illetve az oktatási rendszerből korán lemorzsolódott nők esetében. Női beszélgetőtársaim rendszerint arról számoltak be, hogy azokat kivéve, akiket amúgy is a szomszédságból ismertek, egykori iskolai kapcsolataik közül semmilyen viszonyuk nem maradt fenn. Barátként leggyakrabban saját unokatestvéreikre, ház- és utcaszomszédokra, illetve a párjuk baráti köréhez tartozó asszonyokra hivatkoztak:

„Azokat leszámítva, akiket amúgy is ismertem, nekem az iskolából nem maradt vissza semmilyen kapcsolat. Legjobb barátomnak a húgomat (unokahúg) és a férjem barátjának a feleségét mondhatom” (Nő, 22 éves).

Férfi interjúalanyaim esetében a baráti viszonyok túlnyomó többsége szintén a családi kapcsolatokkal, a belátható, néhány bérháztömbre korlátozódó szomszédsággal van átfedésben. A munkahelyi, szomszédsági alapon létrejött barátságok lényegében a rokoni viszonyokkal egyenértékűként kerültek említésre, egyedül a sporttársi kapcsolatok jelentenek kivételt a vérségi gyökerű nexusok között. A jellemzően homogén társadalmi-etnikai összetételű baráti kört csupán a sportprogramok során szerzett ismeretségek teszik színesebbé:

„Diszkóba az öcsémmel, a testvéreimmal (unokatestvérek), meg a Baluval (szomszéd és munkatárs) járnunk. Néha csatlakozik a néném (nagyénéi) ura, ha bosszantani akarja az asszonyt. Kocsmába ugyanezekkel járok, meg akik még velünk dolgoznak. Néha apu is velünk tart. Még foci után van, hogy beülünk egy sörre a csapattársakkal, de az ritkább alkalom” (Férfi, 32 éves).

A szervezett sportolás során (sportklubokban, egyesületekben) megismert barátok mellett a városrehabilitáció során megújított közparkokban spontán kialakuló kapcsolatok jöttek még szóba, ám ezek ritkán mutatnak túl a közös szabadtéri aktivitásokon.

A KAPCSOLATOK SZEREPEI ÉS FUNKCIÓI

A vonatkozó szakirodalom a kiterjesztett családok leírása során a vérségi kötelékek szervezőerejét emeli ki (Durst 2002, Kovai 2015). A fővárosban azonban a vérségi kapcsolatok teljességét már csak a családok földrajzi távolsága miatt sem lehetséges fenntartani. Bár a társadalmi határok megmerevedésével interjúalanyaim kapcsolatai jelentős arányban a rokonsági rendszerek keretei közé szorultak, legalább ennyire igaz, hogy erős kötések idővel szintén „családiakká”, „fogadott családiakká” válnak.

A fővárosi roma szegény családok gazdasági, életszervezési nehézségeik esetén a rokonsági-szomszédsági ismeretségeiket mozgósítják. A kapcsolatháló beszűkültségét, a csoportthárok átjárhatatlanságát jelzi, hogy

a rendszeresen segítséget nyújtók pusztán e viszony okán is a „fogadott nagycsalád” tagjává válhatnak. Miközben a középosztálybeli világban a háztartás az egy kasszáról élők csoportját jelöli, az általam vizsgált szegény családok esetén a közösen gazdálkodók köre – Polányi Károly „szubsztantív gazdaság” fogalmára utalva (Polányi 1976, Krémer 2015) – szélesebben értelmezendő: a piacin kívül magában foglalja az egyéb gazdasági motívumokban (önellátásban, ajándékok reciprocitásában, közösségi redisztribúcióban stb.) való együttműködést is. A „nagyháztartás” az egymással valamiféle gazdasági kooperációban, cserehálózatban érdekelt személyek közösségét öleli fel. Ennek a bonyolult, a megélhetésben a legkülönbébb viszonyosságokat szokássá, sőt rutinná emelő mechanizmusnak a vérségi kapcsolatok csupán a keretét jelentik.

A barátokra, állandó munkatársakra, közvetlen szomszédságra is kiterjedő kölcsönös segítségek hálózatát a bizalmi viszonyok kötelmei tartják fenn. Tekintve, hogy a „nagyháztartás” a gazdasági közösségen túlmutató jelentőséggel bír, az abba való bekerülés gyakran a szűk családba történő befogadás előszobája:

„A Jutka néni (szomszéd) az nekünk eredetileg nem volt rokonunk, csak ahogy a férje meghalt, utána anyuval már sok mindent együtt csináltak. Igazából az ő gyerekei, meg mi szinte együtt nevelkedtünk, olyan volt a két ház (lakás), mintha egybe lenne építve. Aztán később, ahogy a bátyám elvált az asszonyától össze is jött a Zsanettel, a Jutka néni idősebb lányával. Már közös gyerekük is van” (Nő, 27 éves); „Apám egy munkatársa addig járt hozzánk, amíg összejött a nénémmel (nagynéni). Azóta itt él velünk. Már neki is csak cigány barátai vannak, ő is cigány lett” (Férfi, 21 éves).

Mialatt a vérségi kapcsolatok egy része elveszíti funkcionális szerepét, akár a közvetlen szomszédság, akár a jövedelemszerzési tevékenységek állandó résztvevői felértékelődnek. Ennek megfelelően barátságok a hagyományos, középosztálybeli értelemben alig léteznek. Az erős kötések szinte mindegyike „többdimenziós”: a tisztán lelki-bizalmi-rekreációs rendeltetéseken kívül a megélhetés és a háztartás fenntartásával összefüggő szerepet is betölt. A baráti társaságok a férfiak esetében a rokonsági-szomszédsági alapon szerveződő munkásbrigádok tagjaival, míg az asszonyok viszonylatában a rendszeres anyagi-életsszervezési támogató kapcsolatokkal mutatnak átfedéseket. Ezek a nexusok a középosztálybeli értelemben vett barátságoknál lényegesen szorosabbak: résztvevői nemcsak bizalmi szempontból, hanem egzisztenciálisan is egymásra utaltak:

„A barátnőmmel (szomszéd) mindig egymásnál vagyunk. Ő is itthon van a gyerekekkel, gyakran együtt is főzünk. Kinek hogy van pénze, aszerint beosztjuk, melyikünkénél vagyunk. (...) Megmondom őszintén, hogy én pénzt is csak a testvéreimnek, meg neki adok. Úgyis látom, mikor keresett az ura, akkor visszaadják rögtön mielőtt elköltik” (Nő, 26 éves).

A rögzített interjúk, valamint a fogyasztási naplók alapján a rendszeres pénzbeli kölcsönadói-kölcsönvevői hálózatok átlagosan 3–5 személyt foglalnak magukba, a természetbeli megsegítések esetén pedig családonként átlagosan 4–8 személy kölcsönös támogatására számíthatnak visszatérően. Ezek között egyharmad-kétharmad arányban találunk szomszédsági-baráti, illetve rokoni-baráti viszonyokat. A természetbeli segítség elsősorban élelmiszerek, ruhaneműk, háztartásbeli és a gyermekek gondozásához kapcsolódó feladatok megosztását jelenti. E viszonyokban a főzési alapanyagok, háztartási eszközök cseréi, kölcsönei is jellemzőek. A szívességek nemcsak a naturáliák átengedésében, hanem kevésbé tárgyiasult formában is megjelennek: a módosabb rokonok, barátok otthonában való rendszeres napközbeni tartózkodás épp úgy csökkenheti a rezsiköltségeket, mint a szennyes áthordása az automata mosógéppel rendelkező szomszédhoz.

KAPCSOLATOK ÉS TÁRSADALMI TEREK

Noha a kiterjedt, területileg egybefüggő, homogén etnikai összetételű szegénynegyedek Budapestre sosem voltak jellemzőek, a kétezres évek városrehabilitációs programjainak hatására a főváros „történelmi szegénynegyedei” – akár Józsefváros, akár Ferencváros viszonylatában – még inkább fragmentálttá váltak, szét-töredezték. Mára kutatási területemen háromféle szegregációs minta figyelhető meg: a rehabilitációban részt vett és az abból kimaradt bérházak, valamint az adott területen létrejött új építésű társasházak utcán belüli arányai határozzák meg a társadalmi, demográfiai és etnikai csoportok térbeli elkülönülését.

Bár a rehabilitációs kísérletek, a helyi lakásgazdálkodás és az ezekkel részben összefüggő ingatlanpiaci változások hatására a kerületrész szegregátum jellege jelentősen oldódott, a nagyarányú dzsentrifikáció a hátrányos helyzetű családok további bezárkózását eredményezte. A középosztálybeli lakók igényeihez alkalmazkodó helyi szolgáltatóipar, a köztereken és közintézményekben érvényesülő rendparti szemlélet az eltérő anyagi és kulturális háttérű rétegek számára kevés találkozási, barátkozási lehetőséget biztosít.⁶

Mivel a dzsentrifikálódó területekre beköltözők szabadidejüket jobbra a főváros belső kerületeiben töltik, a hátrányos helyzetű családok pedig egyre szűkebb fogyasztói csoportot képviselnek, a negyed leépülő vendéglátóipara sem kedvez az interkulturális kapcsolatok kialakulásának. A folyamatokat jól illusztrálja, hogy az egykor éttermekben, italmérésekben gazdag kerületrész üzletei az elmúlt években sorra bezártak: ma a Magdolna negyed teljes területén mindössze három „klasszikus kiskocsmá” üzemel. A bérházak kapualjai, belső udvarai és függőfolyosói mellett a közösségi élet – az alkohol-árusítással is foglalkozó – dohányboltok, illetve a még működő kisboltok előtti járdaszakaszokon zajlik.⁷

Minthogy az átalakuló társadalmi összetételű kerületben a vendéglátóipari egységek jelentős része profilt váltott – a megmaradt helyeken pedig szintén emelkedtek az árak, – a közösségi összejövetelek a családok közvetlen környezetébe szorultak vissza. A nagycsaládi struktúra felváltva gondoskodik a szórakozásról, így a nyilvános helyen történő időtöltéshez képest ezek az események költségmentesítést is eredményeznek:

„Már nem úgy van itt, mint régen, hogy csak betérünk bárhova. Régen minden étteremben játszottak, dolgoztak cigányok a Népszínház utcában. Ma csak a férjem iszik munka után, de az is csak ott, ahol ismerik vagy a magyar barátaival. Inkább egymásnál jön össze a család, úgy érezzük jól magunkat” (Nő, 56 éves).

Tekintve, hogy a baráti kapcsolatok is jórészt a rokonsági rendszerekhez kötöttek, a közös buliknak és multságoknak elsősorban egymás lakásai adnak otthont. A szűkös lakásviszonyok okán a közös multságokhoz a gangszomszédok és egyéb házbeli barátok is csatlakoznak. A közvetlen rokonságon túl szívesen látott vendégek a férfiakkal egy brigádban dolgozók, illetve a családi vállalkozások alkalmazottai. A közös ünneplés a hétköznapi szűrkeségének oldásán túl a rokonsági, üzleti és szomszédos viszonyok megerősítését is szolgálja.

⁶ Kutatásom a 2019-es önkormányzati választások előtt lezárult, így e dolgozat a jelenlegi kerületvezetés integrációs törekvéseit nem vizsgálta.

⁷ Az önkormányzat a 2017. január elseje után megnyitott üzletek számára a szeszesital értékesítést nem engedélyezte, ezért a vegyesboltok célközönségük megtartása érdekében újabban helyben főzött kávékat kínálnak.

A privát tér hiánya miatt az ifjúsági közéletnek a kapualjak, a környező parkok, játszóterek adnak helyet. A fiatalok számára az azonos státuszú kortárs csoport berkein belül kerül sor a környező világ felfedezésére. Ahogyan valamennyi élettevékenység, úgy a „gyermekbandák” is területi alapon állnak össze. Az egyes csoportok identitását tagjaik bérház, utca és kerületi hovatartozása jelenti. A szélesebb közeg ellenséges légkörében a fiatalok számára a földrajzi és lélektani határok átlépéséhez a kortársakból alakult baráti társaságok teremtenek magabiztosságot. Bár a kriminális cselekmények elkövetése szintén csoportosan történik, a galeri-jellegű kamaszcsoportokat a felnőttek megtűrik. A szülők sokszor jobban rálátnak a rokonsági-szomszédsági alapon szerveződő gyermekbandák tevékenységére, mint a tőlük távoli iskolai hétköznapiakra.

BELSŐ CSOPORTHATÁROK

A Loic Wacquant (2011) által lakóhelyi megbélyegzésként leírt jelenség nem csupán a többségi társadalom irányából érkezik, hanem a belső érintkezéseket, baráti kapcsolatokat is meghatározza. Egyes lakcímek és házsámok a helyi közösségek belüli státushierarchiát is befolyásolják, bizonyos bérházakhoz tartozó házsámok önmagukban is jelentéssel bírnak. Bár a tömbrehabilitációknak köszönhetően a „Nyócker”, mint stigma valamilyest veszített egységesen negatív konnotációjából, az utcanevek egy része továbbra is a nyomor és a bűnözés szinonímájaként használatos. Az általam megismert, illetve a szakirodalom által feltárt belső megbélyegzések általában az adott bérházban nagyobb arányban fellelhető csoport valamilyen származási (például a Dzsumbuj néven elhíresült bérkaszányákból beköltöztetettek) vagy életviteli (például drogfogyasztók vagy terjesztők) ismérvére utalnak:

„Itt a környéken kint lehet nyolcig (a gyermek), de csak a Kálváriáig (Kálvária tér) engedem. A Dióba (Diószegi Sámuel utca) már ne csavarogjon, arra drogok népség lakik, a Korányin (Korányi Sándor utca) meg kint állnak a lányok szép sorba. (...) Arra csak bajba keveredik, jobb neki itt mifelénk” (Nő, 39 éves).

Mivel a környékbeli szegény családok tagjainak hétköznapi mozgása csupán néhány utcacsoportot foglal magában, a kerületek lényegében egy-egy falunak, míg az azon kívül élők – az azonos szociokulturális háttér ellenére – idegennek számítanak. Ennek megfelelően a helyi családok bérház-, utca- és negyedidentitása mind a baráti viszonyok, mind a párkapcsolatok esetén meghatározóak és a rokonsági kapcsolatokhoz mérhető jelentőségűek:

„Egész gyerekkoromban csak nyolc kerületiikkel barátkoztam, ide a csuklómra is varrattam a nyolcast római számokkal. Itt a Lujzában, a Doboziban, a Magdolna utcán mindenkit ismerek. A feleségem is innen való, a Karácsony Sándor utcában laktak sokáig, aztán átköltöztek a szomszéd házba” (Férfi, 25 éves).

A belső hierarchia tekintetében szintén jelentőséggel bír az autentikus közösségek hagyományőrző ambíciója, illetve a kvázi kiemelkedett családok elkülönülési törekvése. A Magdolna negyedben élő csekély számú oláh cigány család nyelvi és kulturális önazonosságának megőrzésére törekszik, ahogyan néhány sikeres muzikus (romungró) família is a saját közösségükből érkező baráti kapcsolatokat, házaseleket preferálja. Mivel az itt élők tehetősebb része idővel elhagyja a kerületet, a kertvárosokba (például Pesterzsébetre, Csepelre stb.) költözők gyermekeik számára szintén magasabb státuszú partnereket szánnak.

A KAPCSOLATHÁLÓZAT NEMI ALAPÚ ELTÉRÉSEI

Míg a romák társadalmi kapcsolatait vizsgáló kutatások arra jutottak, hogy a cigány nők férfitársaiknál szűkebb és etnikailag homogénebb baráti-ismeretségi viszonyokkal rendelkeznek (Albert–Dávid 2006, Kotics 2012), fővárosi interjúalanyaim beszámolóiból ellenkező kép rajzolódik ki. Az etnikailag és társadalmilag is színesebbé váló helyi intézmények mindennapjaiban ugyanis elsősorban a családok nőtagjai vesznek részt. Bár a környékbeli asszonyok kevesebbet mozdulnak ki megszokott lakókörnyezetükből, gyermekeik óvodai, iskolai hétköznapi lehetőséget biztosítanak kapcsolati hálójuk szélesítésére.

Az eltérő társadalmi helyzetű családok közelsége néha képes feloldani a kölcsönös tartózkodást. A be-költöző középosztálybeliek egy része ugyan nyitottan viszonyul a kényszerű szomszédsághoz, leereszkedő közeledésük azonban partneri viszony helyett – a külső szemlélő számára – inkább patrónus-kliens viszonyra emlékeztet:

„Néhány anyukával jóban vagyok a környéken. Tudják, hogy cigányok vagyunk, de mindig kedvesek. Az egyik családhoz el is járok takarítani, de mások is kérték már, hogy szaladjak el a postára vagy vigyázzak a gyerekre, amíg fodráshoz, körmöshöz mennek” (Nő, 26 éves). A közös társadalmi terekben létrejövő kapcsolatokban ki-ki a maga előnyeit keresi. A saját közegben nyújtott szolgáltatások az új ismeretségek körében is megjelennek: a magasabb státuszú szomszédságnál való takarítás, kisegítés, gyermekfelügyelés a gyenge kötések bizalmi kapcsolatait keresetkiegészítő funkciókkal is ellátja.

A nők szélesebb kapcsolati rendszerét a helyi intézményekben való intenzívebb jelenlét mellett a munkavégzés nemi alapú különbözőségei is megerősítik. Míg a férfiak megélhetését többnyire a rokonsági-szomszédsági alapon szerveződő munkásbrigádok biztosítják, a helyi asszonyok a fővárosi szolgáltatóipar alkalmi munkavállalóként egyes társadalmi-etnikai összetételű közegben dolgoznak. Bár a férfiak építőipari munkavállalóként jellemzően nagyobb földrajzi távolságot járnak be, a feladatvégzés helyszíne és otthonaik között csupán célirányosan közlekednek. Ellenben a családok jóllétét szolgáló, a nők megbecsültségét biztosító háztartásszervezési funkciók bizonyos időközönként megkövetelik a negyedhatárok átlépését. Az „ügyes vásárlások”, jó alkuk és előnyös cserék nyélbe ütése olykor megkívánja, hogy kilépjenek megszokott komfortzónájukból. A bizalmi alapú helyi beszerzési forrásokat rendre kiegészítik az alkalmi ügyletek nagyobb haszonnal kecsegtető külső tranzakciói.

A kapcsolati naplókban nem csupán a kapcsolathálózat, hanem a mozgásformák és mozgástatómányok nemi alapú eltérései is kirajzolódnak. Noha a férfiak negyeden kívüli mozgása korlátozott, szabadidejük eltöltésében szélesebb körű autonómiával bírnak. A kapcsolati naplókban a szomszédos kerületekben élő rokonok, barátok munka utáni felkeresése épp úgy nagyobb arányban került említésre, mint a környezetükben elérhető sportprogramokon, szórakozóhelyeken való időtöltés:

*„Ha úgy van kedvem, kiülök egy sörrel ide a ház elé vagy kísétálok a dohánybolthoz és ott iszogatunk, cigizünk a barátokkal. (...) Diszkóba járok még a Calypsoba, meg néha a Blahánál a Stifler bárba. Különbö-
ben csak focizni megyek át a kilencbe, ott laknak az asszony testvérei (unokatestvérek) a Lenhossék park mellett” (Férfi, 38 éves).*

A negyed- és kerülethatárokon átnyúló mozgásoknak nem csupán a rádiusza, hanem a formája is különböző: míg a férfiak adott esetben egymaguk is elhagyják a kerületet, addig a nők szinte kizárólag csoportosan mozdulnak ki megszokott közegükből. A komfortzónájukat jelentő három-öt utcán túli távokat – akár a rokonági rendszer lakhelyei által határolt területen belül, akár azon kívül – közösen teszik meg. A negyeden kívüli világ felfedezése más – többnyire magasabb státuszú – rokonok és barátok társaságában történik. Mivel a rájuk háruló feladatok java a negyeden belül zajlik, a nők társadalmi kapcsolatainak „sűrűsödési pontjai” csupán néhány utcát fognak át. A háztartásbeliek a gyermekek óvodába, iskolába való elkísérése után hazatérnek és a maguk vagy más rokonuk, szomszédjuk, barátaik otthonában tartózkodnak.

A GYENGE KAPCSOLATOK „DOMESZTIKÁLÁSA”

Amint már utaltam rá, a Magdolna negyed társadalomszerkezetének átalakulása, illetve az önkormányzat rendteremtő szándéka miatt a kerületrész italmérései sorra bezártak, ezért férfi interjúalanyaim italaikat részben a körút olcsó kocsmáiban, részben a kerületi dohányboltok, vegyesboltok előtt álldogálva fogyasztják. Tekintve, hogy kerületrészen kívüli világban idegenként mozognak, társaságukkal jellemzően saját vagy azok közvetlen lakókörnyezetében találkoznak. A helyhez kötöttség okán a rendszeresen látogatott kocsmáknak és dohányboltoknak nem csupán a törzsközönségével, hanem személyzetével is baráti ismeretséget alakítanak ki.

A rendszertelen jövedelemforrások miatt kialakuló szükséggazdálkodás a szomszédsági csereviszonyok mellett töredezett fogyasztási szerkezetet eredményez. A háztartások nőtagjai egy-két tételre szorítókozó vásárlási ingajárataikat általában a lakóhelyükhöz legközelebb eső kisboltokban bonyolítják. A néhány bérház-tömböt ellátó vegyesboltok vásárlóik életmódjához igazították üzletpolitikájukat s az alapvető élelmiszerekre, tisztálkodószerekre, édesség- és alkoholfélékre korlátozódó kínálat relatíve magas árait a vásárlóikkal kialakított személyes viszonyal, olykor kisebb hitelekkel kompenzálják:

„Itt van az a kis piros a sarkon a Bérkocsisba, meg van még közel az Auróránál egy másik. Oda csak le-szaladok, megveszek mindent. (...) beszélünk egy-két szót, ismerjük az eladókat, nagyon rendesek. Meg mindig állnak mások is az ajtóban. A Tesco az más – oda csak bemész, vásárolsz és annyi. Meg vannak pofátlan biztonsági őrök, akik közben úgy néznek rád, mintha lopnál. Itt, ebben a boltban tudják, hogy normálisak vagyunk és úgy is állnak hozzánk” (Nő, 19 éves).

E „domesztikált gyenge kötések” túlmutatnak a konkrét tranzakciókon: az egy napon belül többször is felbukkanó háziasszonyok szinte baráti ismeretséggént tekintenek az őket kiszolgálókra. A hétköznapi élelmiszer-beszerzések mellett a környékbeli piacokon, illetve a kerületi hipermarketekben való nagybevásárlás egyre több család esetén jelenik meg a hétvégi program részeként. A rendszeres vásárlás színhelyeit azonban továbbra is kevésbé az árképzés, mint a személyes kapcsolatok referenciái határozzák meg.

INTÉZMÉNYEK ÉS TÁRSAS KAPCSOLATOK

A fővárosi szegény családok társadalmi kapcsolatairól nem csupán napi mozgásaik, hanem az őket kiszolgáló intézmények által felkínált érintkezési lehetőségek is tudósítanak. A szegregátum határainak intézményesüléséhez a beiskolázási és más közszolgálati körzethatárok mellett a részükre dedikált segítő szervezetek is hozzájárulnak. A főképp romák által látogatott közösségi és művelődési házak léte önmagában persze nem igazolja a különböző társadalmi csoportok merev elzárkózását. Ám e civil szervezetek programjaiban a középosztálybeli családok csekély arányban vesznek részt.

A társadalmi tőke bővítésére hivatott közoktatás rendszerint középosztálybeli normákat közvetít, így a társadalmon kívüli szegénységben élő fiatalok ezekben az intézményekben sem érzik otthonosan magukat. Bár a heterogén összetételű nyolcadik kerületben elvileg vegyes osztályokban zajlik a tanítás, az egyes iskolák között jelentős minőségi eltérés tapasztalható (Futó 2003, Alföldi 2008). Az iskolák egy része – összhangban a korábbi kutatásokkal – továbbra is a leggyengébb anyagi háttérű fiatalok gyűjtőhelye, máshol az intézményen belüli elkülönítés kreatív megoldásait dolgozták ki. Elgondolkodtató adat, hogy vizsgálódásaim során szinte nem talákoztam olyan kiterjesztett nagycsaláddal, ahol valamelyik rokonsághoz tartozó tanköteles korú gyermek ne tengődött volna magántanulói státuszban. Arra a kérdésre pedig, hogy járt-e valaha otthonukban iskolához köthető személy (pedagógus, osztályfőnök, iskolai szociális munkás stb.) szintén nemleges válaszokat kaptam. Interjúimból az a kép rajzolódott ki, hogy az oktatási intézmények a figyelem- és/vagy magatartászavaros gyermekektől való megszabadulás eszközeként használták a magántanulóvá nyilvánítást. A szülőkkal kötött „kompromisszum” negatív következményét azonban az érintettek egy része nem képes megfelelően felmérni: a rossz emlékű kiegészítő iskoláknál a magántanulóvá minősítést kevésbé érzik gyermekük kirekesztésének, leértékelésének:

„A férjem a Gát utcai kiegészítőben végezte a hat általánost, még így is kétszer bukott. Ehhez képest a magántanulóság nem a világ vége, majd felkészül a vizsgáira” (Nő, 30 éves).

Számos esetben az osztály- és etnikai határok fenntartásához nem szükséges sem a nyílt, sem a burkolt szegregáció. Az elégtelen lakáskörülmények önmagukban is korlátját jelentik az iskolán kívüli kapcsolattartásnak, az eltérő társadalmi státuszú gyermekek és szülők baráti közeledésének:

„Hozzánk a lányom óvodai barátai közül senki nem jár. Szerintem ki is fordulnának, ha meglátnák milyen házban élünk. Inkább a játszótéren vagy a közös programokon találkozunk” (Nő, 23 éves).

Ugyan a kerületi oktatási intézmények lehetőséget teremtenek a különböző társadalmi helyzetű családok érintkezésére, ezek a találkozások többnyire a tanintézmények falai között, esetleg a környező játszótereken zajlanak. A fizikai közelség és a városrehabilitációs törekvések ellenére a romák és a „többségiek” párhuzamos világot alkotnak. Hasonló kettősség figyelhető meg az intézmények képviselői tekintetében is: míg a pedagógiai, gyermekjóléti és egyéb segítő szervezetek dolgozóival az évek során a szülők egy része kiszámítható együttműködést alakít ki, azok saját közegeben történő megjelenése csupán represszív-hatású minőségükben jellemző. A szegény családokat az intézmények velük foglalkozó szereplőihöz – szociális munkások, segítő szakemberek, postai kézbesítők, környező kisboltok dolgozói stb. – „domesztikált” – informálisabbá tett gyenge kapcsolatok fűzik, míg a hivatalos világ szabályozó funkcióval rendelkező tagjai – pl. a rendőr, az orvos, a pedagógus stb. – iránt a bizalom alacsony szintje figyelhető meg. Bár az intézményes kapcsolatok gyenge kötése a megszokott-

nál némelykor erősebbek, azok hatósági szerepkörben fellépő reprezentánsaival a nexus többnyire ellenséges. A távolságtartáshoz minden bizonnyal az is hozzájárul, hogy az intézmények dolgozói a kapcsolatok gyengességét nem ritkán etnikus magyarázatokkal ideologizálják. Az efféle olykor burkoltan előítéletes, máskor nyíltan rasszista hozzáállás az informális viszonyok esetében szinte sosem került említésre:

„Én a Családsegítőtől már nem szívesen kérek, az önkormányzatnál meg úgyis mindig ferde szemmel néznek. Ha bármi bajom van, akkor csak lemegyek ide a Gyermekházba és szépen megbeszélem a dolgokat. Azok soha nem ítélnék meg engemet, még azokat is elmondom néha, amiket különben szégyellek” (Nő, 27 éves).

A Magdolna negyedben élő roma szegény családok utca-, illetve bérházcsoport szintű bezárkózását a helyi segítő szervezetekkel készült interjúim is megerősítették. A Fiumei út és a Dobozi utca találkozásánál (lényegében a Magdolna utca északi végén) elhelyezkedő FiDo Park,⁸ illetve a Magdolna utca – Szigetvári utca sarkán lévő Biztos Kezdet Gyermekház⁹ dolgozóinak elmondása alapján az adott intézményeket rendszeresen látogatók túlnyomó többsége a szomszédos utcák bérházainak lakóiból áll. A bérház szintű elkülönülést igazolja, hogy a Magdolna utca ellentétes végein található intézmények törzsközönsége között annak ellenére sincs jelentős átfedés, hogy ezeket a szolgáltatásokat azonos társadalmi státuszú családok veszik igénybe.

KOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZÖK ÉS „ÚJKULTÚRA”

Interjúim és a kérésemre vezetett kapcsolati naplók a telekommunikációs, internetes kapcsolatok működését illetően is fontos tanulságokkal szolgáltak. Laptoppal, illetve asztali számítógéppel a vizsgált háztartásokban csak elenyésző számban talákoztam, ám okostelefonnal szinte minden interjúalanyom rendelkezett.

Ahogy a kábeltévé, úgy az internetelérés is elsősorban szórakoztató és csak másodlagosan tájékoztató funkciót tölt be. A legtöbben telefonjaikon a Facebookot látogatják, illetve különféle játékapplikációkat használnak. Sem az elektronikus ügyintézés (pl. internetes bankolás, Ügyfélkapu stb.), sem a keresőprogramok használata nem jellemző: az ügyintézés-információszerzés esetén egyértelműen a személyes kapcsolatokat részesítik előnyben. Az elsősorban a nők által gyakorolt piacozások, ruhaneműkkel való „seftelés” termékbeszerzéseinek és üzleti információinak bázisát szintén a rokonsági-szomszédos-baráti ismeretségek biztosítják.

Az általam vizsgált családok virtuális-információs bezártságát a kapcsolati naplók telefonos-internetes kapcsolattartásra vonatkozó kérdéseinek részletesebb elemzése is megerősítette. Ezekből – korosztálytól függetlenül – azonos kép rajzolódott ki: a telefonforgalmazások és Messenger üzenetek túlnyomó többsége a rokoni, baráti körrel való kapcsolattartást, kisebb részben a munkavégzéssel kapcsolatos operatív teendőket szolgálja. Ez alól szinte kizárólag a fiatalok kapcsolatbővítő netes udvarlása jelent kivételt.

A közvetlen környezettel, a szélesebb rokonsággal folytatott intenzív kapcsolattartás miatt a kommunikációs eszközök használata, az újkultúra (internet és közösségi oldalak) fogyasztása is eltérő. A digitális társadalomban való részvételnek tehát nem csupán a mértéke, hanem a felhasználási módja is különböző. Míg közép-

8 Lásd: <https://epiteszforum.hu/a-park-melynek-dolga-van-fido-ter>

9 A Magdolna negyedben (Szigetvári és Magdolna utca sarkán) működik a főváros jelenleg egyetlen Biztos Kezdet Gyermekháza, amely a gyermekszegénységet és a gyermekek társadalmi kirekesztettségét kívánja visszaszorítani elsősorban a 0-6 éves korosztályhoz kapcsolódó szolgáltatásokkal.

osztálybeli viszonyok esetén a közösségi médiát meglévő ismeretségeink ápolására használjuk, a társadalmon kívüli világ összezártságában más szerepet is betölt a virtuális tér. A társadalmi kapcsolatok beszűkülése mellett a fiatalok esetében a közösségi oldalak az új ismeretségek megszerzésének terepei:

„A környéken az összes lányról tudok mindent. Ha randizni akarok, inkább ráírok valakire, aki megtetszik. Ha mondjuk a kilencben lakik, akkor találkozunk a Corvinon vagy a Borároson. Mivel én Csepelen és Erzsébeten is ismerős vagyok, így nálam azok a lányok is szóba jöhetnek” (Férfi, 21 éves).

A KAPCSOLATI NAPLÓK PÉLDÁI

Az eddig ismertetett eredmények illusztrálására két interjúalanyom, az „A” család felnőtt tagjainak kapcsolati naplóadatait mutatom be. Az „A” család családfője és élettársa kérésemre valamennyi érintkezését és fogyasztását feljegyezte. Az alábbi két táblázat tehát az „A” család férfi és női tagjának egy héten belüli kapcsolatszámait összesíti. A 38 éves családfő építőipari segéd munkásként dolgozik sógora vállalkozásában, 27 éves élettársa háztartásbeli, csupán rendszertelenül vállal alkalmi munkákat. Egy óvodás és egy iskolás gyermekét neveli édesanyjával, mostohaapjával, valamint testvérével és annak három gyermekével közös Lujza utcai lakásukban.

A rubrikákban szereplő számok azon személyeket jelölik, akikkel találkoztak, azaz: az adott héten belül azonos emberrel történő többszöri érintkezés egy értéknek számít. A „Magdolna negyeden belül” és a „Magdolna negyeden kívül” találkozásokat a táblázat oszlopaiban látható kategóriák szerint rendeztem. Az „Egyéb ismeretségek” a köztereken, játszótereken, üzletekben a köszönések, maximum az udvariassági kérdések erejéig realizálódott kontaktusok számát rögzítik. A drapp mezők a 15 percet meghaladó, míg a világosszürke mezők a 15 perc alatti érintkezéseket foglalják össze.

1. számú táblázat. Az „A” család férfitagjának kapcsolatszámai

Találkozás helye/ Kapcsolattípus	Rokon vagy rokon munkatárs	Nem ro- kon barát vagy nem rokon munkatárs	Szom- szédsági kapcsola- tok*	Szolgálta- tási kap- csolatok	Intézmé- nyi kap- csolatok	Sporttársi kapcsola- tok	Egyéb ismeretsé- gek
Magdolna negye- den belül	17	1	5	4	-	-	5–10
Magdolna negye- den kívül	10	2	3	3	-	5–6	5–8

(Forrás: saját adatok szerkesztés)

* A szomszédsági kapcsolatokon belül a Magdolna negyeden kívüli szomszédsági kapcsolatok halmaza rendszeresen felkeresett rokonok szomszédságával ápolott ismeretségek számát rögzíti.

2. számú táblázat. Az „A” család nőtagjának kapcsolatszámai

Találkozás helye / Kapcsolattípus	Rokon vagy rokon munkatár- sak	Nem rokon barát vagy nem rokon munkatárs	Szomszéd- sági kapcsola- tok	Szolgáltató- si kapcsola- tok	Intézményi kapcsolatok	Sporttársi kapcsolatok	Egyéb isme- retségek
Magdolna negye- den belül	21	3	7	6	5–10	-	10–15
Magdolna negye- den kívül	7	3	2	1	5–8	-	8–10

(Forrás: saját adatok szerkesztése)

Az 1. táblázat üres mezőire tekintve világosan látszik, hogy az „A” család férfitagja nem érintkezik formális intézményekkel: gyermekei óvónőivel, pedagógusaival, a csoport- és osztálytársak szüleivel szinte kizárólag élettársa tart kapcsolatot. Mivel ő maga társadalombiztosítási jogviszonnyal sem rendelkezik, ezért a kerületi orvosi rendelők világát is idegennek érzi: a gyermekek és az idősebb rokonok egészségügyi teendőit jellemzően párja intézi. Kapcsolatai nagyobb része a Magdolna negyedhez köti, ugyanakkor kiterjedt rokonsága a szomszédos negyedeket, kerületrészeket is megnyitja számára. A szomszédos kerületrészekben élő rokonaival hetente többször, közös sport és iszogatás céljából találkozik. A rokonsági és szomszédsági kapcsolatokba zárt barátságait szinte kizárólag e sporttársi ismeretségek bővítik.

Míg az „A” család nőtagjának Magdolna negyeden kívüli (Orczy és Losonci negyed, illetve Ferencváros) programjaira főként hétvégén, illetve a tanítási szünetekben kerül sor, addig a családfő „kijárási” a hétköznapokban is megszokottak. Ezek a késő délutáni, kora esti szórakozások szintén a rokonsági-munkatársi rendszer koordinátáin belül zajlanak. A családfő szerdánként felesége Balázs Béla utcai (Ferencváros) unokabátyjával, valamint saját, Diószegi utcában (Orczy negyed) lakó rokonaival jár focizni a Lenhossék Parkba. A sportprogram után egy Üllői úti kocsmába ülnek be inni, illetve közösen Tippmixelnek a mellette található lottózóban.

Rendszeres program a szintén vele dolgozó unokaöccsével való munka utáni iszogatás. Ezt általában a rokon lakóhelye melletti dohánybolt előtt, rossz idő esetén a szemközti kocsmában ejtik meg.

Kétheti rendszerességű „kimaradásnak” számít, amikor a két család együtt dolgozó férfitagjai Akácfa utcai (Erzsébetváros) munkatársuk lakásán gyűlnek össze kártyázni, illetve közösen isznak a közelben található kocszmákban. Ugyanez a baráti-rokoni-munkatársi kör havonta egyszer a Kőbányai úton található Calypso nevű szegregált diszkóba is ellátogat. Utóbbi a környékbeli fiatalok és fiatal felnőttek népszerű szórakozóhelye.

Az „A” család férfitagja számára a „szolgáltatási kapcsolatokat” elsősorban a környező italmérések, dohányboltok és lottózók jelentik. A Népszínház utcai, Üllői úti és Blaha Lujza térhez közel eső kocszmák pultosaival épp úgy személyes viszonyt ápol, mint az Üllői úti lottózó és néhány Magdolna negyedben található dohánybolt és kisközért dolgozójával: e helyeken a cigaretta, kávé, szeszesital vagy Tippmix-szelvény megvásárlását rendszerint rövid beszélgetés is kíséri.

Az élettársak esetében a Magdolnán belüli és a negyeden kívüli rokonok száma értelemszerűen megegyezik, ám felkeresésük gyakorisága már tükröződik a két táblázat értékein. Míg az „A” család férfitagja munka után szívesen időz a negyeden kívüli rokonoknál, barátoknál, addig párját háztartási teendői közvetlen lakó-környezetéhez kötik (lásd a 2. táblázatot). A „nem rokon barátokkal”, illetve „nem rokon munkatársakkal” való érintkezések számában szintén felfedezhetőek nemi jellegű eltérések: míg a férfiak esetén a fix munkásbrigádok rokonsági-szomszédsági alapon szerveződnek, addig a nők esetén a baráti viszonyok, és az alkalmi munkák sem kizárólag a rokonsági rendszerhez kötődnek. Az „A” család nőtagja napja nagyobb részét vagy a környező utcákban élő három nem rokon barátnője háztartásában tölti vagy különféle alkalmi munkákat vállal. Ennek megfelelően „a nem rokon barátok”, illetve a Magdolna negyeden kívüli alkalmi munkák során megismert „nem rokon munkatársak” száma is valamelyest magasabb.

Az élettársak közötti feladatmegosztás miatt az „intézményi és szolgáltatási kapcsolatok” a család nőtagjánál szintén kiugróan magasabbak. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy ezek rövidege (15 perc alatti érintkezések) a társadalmi határok merevségére utalnak. A közvetlen lakókörnyezetben töltött idő aránya miatt a „szomszédsági kapcsolatok” és az „egyéb ismeretségek” (utcaszomszédok, idegen szülőkkel való játszótéri találkozások stb.) kategóriájában is magasabb kapcsolatszám regisztrálható.

A vizsgált családok érintkezéseinek többsége tehát a Magdolna negyed otthonukat övező, nagyjából öt utcahossznyi sugarú körén belül zajlik. A negyedhatárokon átnyúló mozgások célirányosan a rokoni hálózat más tagjainak lakóhelyei felé vezetnek. A rokonsági rendszerbe ágyazott baráti és munkajellegű viszonyok hétköznapi világukat a szomszédos negyedek (Orczy és Losonci negyed), illetve kerületek (Ferencváros és Erzsébetváros) felé nyitják meg. Erős kapcsolataik azonban csak részben vérségi alapúak: a találkozások gyakoriságát a nők esetén főként a háztartásszervezési segítségnyújtások, a férfiak esetén a közös munka és az arra épülő kölcsönösségek és viszonyosságok (pl. baráti meghívások és kisebb hitelezések) legalább annyira meghatározzák, mint a közöttük lévő rokonsági fok.

A kapcsolatszerkezet vizsgálata megerősíti korábbi feltételezésemet: a Magdolna negyed szegregációja nem elsősorban térbeli, hanem társadalmi zártságot eredményez. Bár a kapcsolatok jelentős hányada túlnyúlik a negyedhatárokon, a legszegényebb családok életének kereteit továbbra is a rokonsági-szomszédsági rendszerek határai jelölik ki.

KONKLÚZIÓ

A hagyományos szociológiai elméletek többsége az erős informális kapcsolatokat hálózatba összefogó közösségeket az archaikus, premodern világhoz köti, a modernitást pedig részben az intézményi kötelek szilárdságával, részben a gyenge, ámde széleskörű kapcsolatok erejével szokta jellemezni. A szegregátumoknak afféle régies, zárt, erős informális kötésekkel leírható sajátosságokat tulajdonítanak, olykor azt sugallva, hogy a gettó-jellegű szegénynegyedek kapcsolati hálóját az archaikus faluközösségekhez hasonlatos.

Saját kutatási területemre az előző megközelítés nehézkesen alkalmazható. A Magdolna negyed semmiképpen nem közösség, még csak az erős kötések értelmében sem: egyrészt az intenzív kapcsolatok köre szűkebb, mint a negyed egésze, másrészt az itt élők kapcsolathálózata átnyúlik a környező városrészekbe.

A negyed roma szegény családjainak kapcsolati mintázatai ugyanakkor attól is különböznek, amit a szakirodalom a modern városi kapcsolatszerkezetekről feltételez. Az intézmények formális struktúráján keresztül létrejövő kapcsolatok a megszokottnál ritkábbak és gyengébbek, másfelől a megszerzett gyenge kötéseiket „domesztikálni”, személyesebbé tenni igyekeznek. Bizalmi viszonyaikat a „stabil gyenge kapcsolataikra” (környező boltok, segítő intézmények dolgozói stb.) is kiterjesztik, az érintkezések intenzitása miatt azok egy részére baráti ismeretségeként tekintenek.

Az ezredforduló kapcsolati modernizációjával szemben a vizsgált családok személyes kapcsolathálózatának relatív bővülését a rokonság mellett az azonos státuszú szomszédság biztosítja. Ugyan a korábbi „családtag bizalmasok” funkcióit részben a baráti-szomszédsági viszonyok vették át, ám az egymásrautaltság hétköznapijában utóbbiak is fontos életszervezési szerepekkel egészültek ki.

Kutatási eredményeim alapján a fővárosban megtelepedett családok kapcsolati előnyei egy generáció alatt elenyésztek: míg a késő nyolcvanas, kora kilencvenes években Budapesten szerencsét próbálók heterogén etnikai összetételű munkahelyi kapcsolatokkal rendelkeztek, addig az itt felnövekvők magasabb státuszú csoportokkal való érintkezése korlátozott. A vidékről Budapestre költöző családok számára a főváros eredetileg a kiemelkedést jelentette, ám a rendszerváltás után társadalmi mobilitásuk megrekedt. Az ipari segédmunkalehetőségek csökkenésével, az iskolázatlanság terhével sújtottak helyzete a Magdolna negyedben is egyfajta „osztály-jellegű bezáródásként” írható le. Miután az intézményi nexusok jelentős részben a munkához kötődnek, a hivatalos és rendszeres jövedelmek megszűnése nemcsak a kiszámítható megélhetés, hanem a jogviszonyok, társadalmi kapcsolatok elvesztését eredményezte. Az intézményes kapcsolatok hiánya miatt felértékelődő **baráti és munkajellegű viszonyaik mára a rokonsági-szomszédos kapcsolatokra szűkültek be.**

Bár a korábban idézett szakirodalom a kiterjesztett családok leírása során a vérségi kötelékek szervezőerejét emeli ki (Durst 2002, Kovai 2015), legálabb ennyire igaz, hogy nem rokoni erős kötéseik idővel szintén „családiasulnak”, „fogadott családiakká” válnak. A „nagyháztartás” az egymással valamiféle gazdasági kooperációban, cserehálózatban együttműködő személyek közösségét öleli fel. A megélhetésben a legkülönbébb kölcsönösségeket rutinná emelő működésnek a vérségi kapcsolatok csupán a keretét jelentik.

Míg a vérségi kapcsolatok egy része nagyvárosi körülmények között elveszíti gyakorlati jelentőségét, mind a közvetlen szomszédosság, mind a jövedelemszerzési tevékenységek állandó résztvevői felértékelődhetnek. Ennek megfelelően barátságok a hagyományos, középosztálybeli értelemben alig léteznek. Az erős kötések szinte mindegyike „többdimenzióssá” válik, egyszerre kell betöltenie a tisztán lelki-bizalmi-rekreációs funkciókon kívül a megélhetés és a háztartás fenntartásával összefüggő szerepeket is.

A baráti társaságok a férfiak esetében a rokonsági-szomszédos alapon szerveződő munkásbrigádok tagjaival, míg az nők viszonylatában a rendszeres anyagi-életszervezési támogató kapcsolatokkal mutatnak átfedéseket. Ezek a nexusok a középosztályi értelemben vett barátságoknál lényegesen több rendeltetést látnak el: résztvevői nemcsak bizalmi szempontból, hanem egzisztenciálisan is egymásra utaltak.

A társadalmi kapcsolatok „közelségi rendszerekbe” ágyazottságát jelzi, hogy interjúalanyaim jelentős része bizalmi viszonyaikra utalva szintén egy-egy családtagot, ház- vagy utcaszomszédot neveztek meg. Női beszélgetőtársaim barátként leggyakrabban saját unokatestvéreikre, ház- és utcaszomszédokra, illetve a párjuk baráti köréhez tartozó asszonyokra hivatkoztak.

Férfi interjúalanyaim esetében a baráti viszonyok túlnyomó többsége szintén a családi kapcsolatokkal, a belátható, néhány bérháztömbre korlátozódó szomszédossággal van átfedésben. A munkahelyi, szomszédos alapon létrejött barátságok lényegében a rokoni viszonyokkal egyenértékűként kerültek említésre, egyedül a sporttársi kapcsolatok jelentettek kivételt a vérségi-közelségi nexusok között. A helyi családok bérház-, utca- és negyedspecifikus identitása mind a baráti viszonyok, mind a párkapcsolatok esetén meghatározóak: ezeknek a rokonsági kapcsolatokhoz mérhető jelentőséget tulajdonítanak.

Bár a Magdolna negyed mikroszegregátumai nem tekinthetők valós vagy képletes falakkal körülvárt egységeknek, számos jel mutat arra, hogy e területeknek létezik egy olyan társadalmi gravitációs erőtere, ami

az itt élőket meggátolja lakóhelyeik tartós elhagyásában. Bár a lakóövezetek határai nyitottak, az érintettek napi mozgása csupán a szomszédos kerületek rokonsági rendszerek koordinátáin belül meghatározható részeire korlátozódik. A szegregátumok közösségi és gazdasági funkciói is főként a határokon belül zajlanak

Míg a romák társadalmi kapcsolatait vizsgáló kutatások arra jutottak, hogy a cigány nők férfitársaiknál szűkebb és etnikailag homogénebb baráti-ismeretségi viszonyokkal rendelkeznek (Albert–Dávid 2006), fővárosi interjúalanyaim beszámolóiból ellenkező kép rajzolódik ki. Az etnikailag és társadalmilag is színesebbé váló helyi intézmények mindennapjaiban elsősorban a családok nőtagjai vesznek részt. Míg a férfiak megélhetését többnyire a rokonsági-szomszédsági alapon szerveződő munkásbrigádok biztosítják, a nők a fővárosi szolgáltatóipar alkalmi munkavállalóiként valamivel vegyesebb társadalmi-etnikai összetételű munkaközösségben dolgoznak.

HIVATKOZÁSOK

- Albert F. – Dávid B. (1998) A barátokról. In Kolosi Tamás (Szerk.) *Társadalmi Riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 257–276.
- Albert F. – Dávid B. (2003) Az emberi kapcsolatok alakulása Magyarországon a XX. század utolsó évtizedében. Elérhető: <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a592.pdf> (Letöltve: 2020-09-29)
- Albert F. – Dávid B. (2006) A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben. In *Társadalmi Riport 2006*. Budapest: TÁRKI. Elérhető: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_08_Kapcsolathalo_elemzes_szerk_Takacs_Karoly/ch03s05.html (Letöltve: 2020. 09. 29.)
- Alföldi Gy. (2008) Szociális rehabilitáció Józsefvárosban. *Falu Város Régió 2*, 27-34. Elérhető: http://www.urbanisztika.bme.hu/segedlet/publikacio/2008_2_faluarosregio_szocrehab.pdf (Letöltve: 2018. 04.26.)
- Angelusz R. – Tardos R. (1991) A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet – Magyar Közvéleménykutató Intézet, 55–73.
- Angelusz R. – Tardos R. (1998) A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In: Kolosi Tamás (szerk.) *Társadalmi Riport 1998*, Budapest: TÁRKI, 237–257.
- Dávid B. – Lukács Á. – Huszti É. – Barna I. (2017) Kapcsolati napló – pluszok és mínuszok. Új módszer az egocentrikus kapcsolathálózat kutatásában. In: Kovács Imre (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóintézet, 331–358.
- Durst J. (2002) „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul” Megélhetési stratégiák egy kistalusi cigány közösségben. *Esély 4*, 99–121.
- Futó P. (2003) *A szociális városrehabilitáció esélyei Középső-Józsefváros és Külső-Erzsébetváros szlömösödő negyedeiben*, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, kézirat. Elérhető: http://www.magdolnanegyed.info.hu/179_slum.pdf (Letöltve: 2018. 04. 29.)
- Gerő M. – Hajdu G. (2015) Az egyéni kapcsolatháló nagysága, heterogenitása és a társadalmi integráció Magyarországon. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* (4):12–33. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.12>
- Granovetter, M. (1991) A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In Angelusz–Tardos (Szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet, 371–400.
- Huszti É. (2019) Telepi kapcsolatok. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 10(29), 115–130.
- Krémer B. (2015) Az „új közgazdaságtanról” – Polányi Károly kölcsönbe vett szemüvegén keresztül... (Heurisztika és program). *Szociológiai Szemle*, 26(1), 49–95.
- Kotics J. (2012) Tartósan munkanélküliek megélhetési stratégiái. Miskolc: Pro Cserehát Egyesület. Elérhető: <http://www.uni-miskolc.hu/~btkvat/doc/pub/kotics/amainapnak.pdf> (Letöltve: 2020.07.11.)
- Ladányi J. (2005) Rehabilitáció budapesti módra. *Magyar Építőművészet* 6. 31–33.
- Messing V. – Molnár E. (2010) Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etnikai metszetekben. Az OTKA 67898 számú kutatásának kutatási zárójelentése. Elérhető: https://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/archive/otka_zarojelentes.pdf (Letöltve: 2020.07.11.)
- Messing V. – Molnár E. (2011) Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély 1*, 53–80.
- Messing V. (2006) Lyukakból szőtt háló: Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében. *Szociológiai Szemle* 16(2), 37–54.
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Polányi K. (1976) *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Tönnies, F. (1983) *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Utasi Á. (1991) Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról. In Utasi Á. (szerk.) *Társas kapcsolatok*. Budapest: Gondolat, 169–193.
- Utasi Á. (2002) *A bizalom hálójája*. Budapest: Új Mandátum.
- Uzzoli, A. (2000) A budapesti 14-19 év közötti korosztály életkörülményeinek vizsgálata esettanulmányok alapján. *Tér és Társadalom*, 14, 229–237.
- Virág T. (2008) Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban. *Szociológiai Szemle*, 18(1), 60–77.
- Virág T. (2017) A cigányfalu mint jelenség és értelmezési keret. *Replika*, 104, 47–64.

- Virág T. (2018) A kapcsolathálózatok szerepe a migrációban egy cigányfalu perspektívájából. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 8(1), 163–179. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.1.163>
- Wacquant, L. (2011) Lakóhely szerinti megbélyegzés a fejlett marginalitás korában. *Fordulat* 4(13). Elérhető: http://fordulat.net/pdf/13/F13_wacquant.pdf (Letöltve: 2020-09-29)
- Woolcock, M. (2001) The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes. *Canadian Journal of Policy Research* 2(1), 11–17. Elérhető: <http://www.social-capital.net/docs/The%20Place%20of%20Social%20Capital.pdf> (Letöltve: 2020-09-29)